

Eski Uygurcada Zaman Adlarında Süreklileşme

Duration in Time Names in Old Uyghur

Ferruh Ağca

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir/Türkiye

e-posta ferruhagca@gmail.com

orcid 0000-0002-8784-9095

doi 10.54316/dilarastirmalari.1086053

Atıf

Citation

Ağca, Ferruh (2022). Eski Uygurcada Zaman Adlarında Süreklileşme.

Dil Araştırmaları, 30: 1-19.

Başvuru

Submitted

10.03.2022

Revizyon

Revised

05.04.2022

Kabul

Accepted

15.04.2022

Çevrimiçi Yayın

Published Online

31.05.2022

ÖZ

Dünyada var olan her bir dil, evreni zaman boyutuyla anlayıp algılamak için zaman mefhumunu bir bütün halinde ya da dilimlerle ifade eden sözcüklere sahiptir. Zaman mefhumunu ifade etmek üzere dünyadaki her dilde daha az ya da çok zaman sözcükleri vardır. Bununla birlikte diller, zamanın hangi esaslara göre taksim edileceği ve adlandırılacağı konusunda farklı davranmaktadır. Zira toplulukların sosyokültürel özellikleri ile dillerindeki zaman mefhumunun taksimatı ve adlandırılması arasında doğrudan bir ilgi vardır ve diller arasındaki zamanın adlandırılışı ve taksimatı ile ilgili farklılıklar, bu sosyokültürel özelliklere dayanmaktadır. Dillerin tarihinde, zamanın taksimatı ve adlandırılışından daha sonraki bir evrede gerçekleştiği tahmin edilen zamanda süreklileşme ise, diller arasında daha belirgin farklılıklar göstermektedir. Hatta Türk dili gibi tarih boyunca farklı bölgelerde çeşitli kültürlerle temas etmiş dillerde zaman adlarında süreklileşme stratejisi, dönemsel olarak dahi farklılık gösterebilmektedir. Bu makalede, Eski Uygurca metinlerde *kün*, *ay* ve *yıl* temel zaman adlarında görülen süreklileşme yapıları üzerinde durulacak, Türk dilinin diğer tarihsel dönemlerinde görülmeyen sürekli zaman yapıları, yapısal ve anlamsal olarak ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Eski Uygurca, Eski Türklerde zaman, zaman adları, süreklileşme

ABSTRACT

Every language that exists in the world has words that express the concept of time as a whole or in slices in order to understand and perceive the universe with the dimension of time. There are more or less time words in every language across the world to express the notion of time. However, languages behave differently with regards to on which basis time is divided and named. Because there is a direct relationship between the sociocultural characteristics of the communities and the division and naming of the notion of time in their languages, and the

differences in the naming and division of time between languages are based on these sociocultural properties. In the history of languages, continuation in time, which is estimated to occur at a later stage than the division of time and naming, shows more distinct differences between languages. Even in languages that have come into contact with various cultures in different regions throughout history, such as Turkic language, the strategy of continuation in time names may even differ periodically. In this article, the continuation structures seen in the basic time names *kün* “day”, *ay* “month” and *yıl* “year” in the Old Uyghur texts will be emphasized, and the durative time structures that are not seen in other historical periods of the Turkish language will be discussed and evaluated structurally and semantically.

Keywords: Old Turkic, Old Uyghur, time in Old Turks, time names, duration

Giriş

Evrendeki aydınlık-karanlık zıtlığı ya da süresi, sıcaklık-soğukluk zıtlığı ya da derecesi gibi günlük ve mevsimsel değişimlerle beliren, ardından bu değişimlerin bir döngü hâlinde tekrar etmesine bağlı olarak ay ve güneşin hareketlerine ya da görünümüne göre gün, ay, mevsim ve yıl esasına dayalı temel zaman taksimatı, insanoğlunun yaşamını kendi iradesi dışında gelişen şartlara karşı kontrol edebilmesi ve kolaylaştırabilmesi bakımından bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. İnsanoğlunun, temel olarak güneşin ve ayın günlük, aylık ve yıllık hareketlerine göre değişen zamanı tanıması ve adlandırması, hayatın kolayca takip edilebilen ve somut olan diğer benzer alanlarına göre daha bilinmez ve soyut olduğu için güç olmuştur. Muhtemelen ilk önce gün, ay ve yıl gibi temel zamanları belirleyen ve adlandıran insanoğlu, daha sonra bu temel zamanlara ait ara zamanları taksim etmiş ve adlandırmıştır. Bu sebeple gün, ay ve yılın belli bir zaman dilimini tanımlayan ara zaman adları, dillerin temel zaman adlarına göre daha sonraki aşamalarında ortaya çıkmış olmalıdır. Mesela bir günün kendi içindeki zamansal taksimatı için sabah, öğle, akşam gibi adlandırmaların dillerdeki varlığı, daha önce belirlenen temel zaman taksimatından sonraki bir zamana, hayatın ihtiyaç duyduğu aşamaya ait olmalıdır. Zamanın bu ölçülere göre tarifi ve taksimatının, farklı kültür ve medeniyet halkalarına ait toplulukların ilk varoluşundan itibaren olduğunu, bugün dünyadaki her dilde bulunan temel zaman adlarından anlıyoruz.

Evrende kendi çizgisinde bütün varlıklar ve insanlar için nötr olan zaman mefhumu, toplulukların yaşadıkları coğrafyaya, iklime, tabiata ve bunlarla ilişkili inanç sistemlerine bağlı olarak farklı şekillerde taksim edilmiş ve adlandırılmıştır. Bu çerçevede evrende tek bir boyutta, bütün canlılar için nötr olan zaman, insanoğlunun sahip olduğu farklı sosyokültürel özelliklere göre farklı dilimlenmiştir. Mesela sadece gök cisimlerinin hareketlerini esas alan toplulukların zaman tarifleri ve aralıkları ile gök cisimlerinin hareketlerinin sonucunda yeryüzünde meydana gelen iklimsel ve tabiat olaylarını esas alan toplulukların zaman tarifleri ve taksimatları farklılık göstermektedir. Yaşamlarını büyük ölçüde hayvancılıkla ve tarımla sürdüren ilk toplulukların zaman tarifi, tabii olarak bu uğraşlardan elde edecekleri en iyi verimle ilgilidir. Yahut yaşamlarını inanç sistemlerine göre tanzim eden toplulukların zaman tarifleri ve taksimatı, ibadet zamanlarına göre şekillenmektedir. Bu bağlamda insanoğlunun zamanı

adlandırması ve taksim etmesi, toplulukların sosyo-kültürel kodlarıyla doğrudan ilgilidir.

Eski Türkler temel zamanları, hem gök cisimlerinin durumu ve hareketleri hem de gök cisimlerinin hareketlerinin sebep olduğu meteorolojik olayların ve biyolojik deneyimlerin sonuçlarına göre tanımlamış ve taksim etmiştir. Türk dilindeki temel zaman adlarını açık bir şekilde gözler önüne seren Eski Türkçe metinlerdeki sözcüklerin anlamları, bazı zaman adlarının somut gök cisimlerinin adlarından doğduğuna işaret etmektedir. Buna göre Eski Türkçede *kün* sözcüğünün hem “güneş” hem de “gündüz” anlamında olması, Türklerin “gündüz”ü ifade etmek için “güneşin sabah görünüp akşam kaybolması, ertesi gün bu olayın yeni bir güneş ve gün olarak tekrarlanması, güneşin gün ile özdeşleşmesi” (Bazin 2011: 39) ile ilgilidir. Benzer olarak gök cismi “ay”ın aynı zamanda zaman adı olarak kullanılması da bir aylık zaman aralığının gök cismi Ay’ın adından doğduğunu göstermektedir.¹ Buna karşılık Eski Türk dilinde mevsim adları ve yıl adı, yine gökteki olaylarla ilgili olmakla birlikte, somut gök cisim adlarından değil; gök cisimlerinin sebep olduğu olaylar ve deneyimlerden ortaya çıkmıştır. Mesela Türk dilinde “yaş yılı” olarak adlandırılan zaman adı, ilkbaharın gelmesi ve otların yeşerip büyümesi ile başlayan ilkbahar zamanı ile aynı olayın bir sonraki ilkbaharda tekrar edilinceye kadarki zaman aralığını kapsamaktadır (Bazin 2011: 54-71).

Eski Türkçe metinlerde çeşitli vesilelerle geçen tanıklar, Türklerin zaman mefhumunu erken dönemde tanımlayıp taksim ettiğini göstermektedir. Tanıklardan, Eski Türkçede “gündüz” için *kün(tüz)*,² “gece” içinse *tün(le)* ve *kiçe* sözcükleri kullanılırken,³ ikisinin toplamı olan yirmi dört saatlik zaman diliminin henüz tek bir

¹ Eski Türk dilinde *kün* ve *ay* sözcükleri, hem “güneş” ve “ay” anlamları ile gökbilim terimi olarak hem de zaman adları olarak kullanılmıştır. Neredeyse bütün dillerde olduğu gibi Türk dilinde de “gün” ve “ay” zaman adları, gök cisimlerinin hareketleriyle ilgilidir ve bu gök cisimlerinden gelmiştir. Hatta Eski Uygurca metinlerde “güneş” ve “ay” sözcüklerinin *kün teğri* ve *ay teğri* şeklinde “büyüklük, yücelik” anlamları ile kutsallaştırıldığı örnekler yaygındır. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi Eski Uygurcada özellikle *kün* sözcüğü tek başına ya da iştirakçileri ile birlikte “güneş”, “gündüz”, “güney” gibi farklı anlamları barındırmaktadır: *kut asgalı sakınsar kün öner ogurda munçulayu sakınç kılıp küngerü yüzlenip edgü yıdlig yıparlıg tüstik köyürüp sakınçın ontun sıyarıgı burkanag tapınmış kergek* “Saadeti artırmaya niyet edilse, güneşin belirlediği zamanda böyle düşünüp, güneşe doğru dönüp, iyi kokulu tütsü yakıp, (bu) düşünceyle her bir taraftaki Buddha’ya ibadet etmeli.” (TT V A/70-73), *kün ortu ödün kün ortu yınak yüzlenip etüz tegsürüp burkan etüzün belgürtip otlug samar içinte kirip klp oti teg etüz öze ört yalın belgürtmiş kergek* “Güneşin tepede olduğu (öğle) vakti, güneşin tepede olduğu tarafa yönelip, varlığı değiştirip Buddha varlığına bürünüp ateşli samadhi içine girip devir ateşi gibi varlık ile ateş ortaya çıkarmalı.” (TT V A/88-91), *kaltı bilge biliglig kün t(e)ğri yok kurug tözlig kök kalıkta tugsar b(e)lgürser* “Eğer âlim güneş tanrısı ucu bucağı olmayan gökten ortaya çıksa ...” (BT 1, A2/27), *ay teğri atlıg teğri burkan kutıña yükünür biz* “Ay tanrısı adlı büyük Buddha kutuna hürmet ederiz.” (BT 2, 659-660). Hatta *kün* sözcüğü +dXn ekiyle aynı zamanda yön de bildirmektedir: *küntin yınakdınk(ı)glarıg barça eçilerim ol tep körüp* “Güneydeki canlıları, “hepsi ağabeylerimdir” diye idrak edip” (BT 25, 1181-1182).

² Eski Türkçe metinlerde günün aydınlık zamanını ifade etmek için *kün* sözcüğünün yanı sıra *küntüz* sözcüğü de geçmektedir (Şirin 2016: 304; Wilkens 2021: 443): *kañımız eçimiz kazanmış bodun atı küsi yok bolmazun tiyin türk bodun üçün tün udımadım küntüz olurmadım* “Ecdadımızın kazandığı milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmam.” (KT D 26-27; BK D 22).

³ Eski Türkçede *kün* sözcüğü, bir günün gündüz saatlerini, *tün* sözcüğü ise güneş battıktan sonraki saatlerini karşılamıştır: *yme y(a)ruk künler tünerig tünlerke utrungalı öçeşgeli turdılar* “Ayrıca

sözcükle ifade edilmediği anlaşılmaktadır. Eski Türkçe metinlerde sadece Türk runik harfli Bilge Kağan yazıtında geçen ve *hapax legomenon* olarak tanımlanan *ödüş* sözcüğünün (Clauson 1972: 72b), yirmi dört saatlik zamana tekabül eden gün anlamında kullanıldığı düşünülmektedir: [... *kök*] *önüg yoguru sü yorıp tünli künli yiti ödüşke subsuz keçdim* “Kök Öng Irmağı’ni aşıp orduyu yürütüp geceli gündüzlü yedi gün boyunca susuz olarak geçtim.” (BK GD). Eski Uygurca ve Karahanlıca metinlerde geçmeyen *ödüş* sözcüğünün, şayet başka şekilde okunamayacaksa, o zaman Eski Türkçede yirmi dört saatlik zaman dilimini ifade eden “bir tam gün” anlamındaki tek tanık olduğu söylenebilir.⁴

Eski Türkçede bazen ya tek başına ya da +II ... +II bağlama ekiyle bazen de zamanda süreklilik ifade eden zarflarla kullanılarak zamanda yayılmayı, süreklileşmeyi ifade eden *tün kün / kün tün* sıralanışı, yine Eski Uygurca metinlerde *bir* sayı adıyla da tanıklanmaktadır. Aşağıdaki örneklerde *bir kün tün* ve *bir tünli künli* dizgesinin, sözcüklerin diğer tanıklarından bağımsız olarak gece ve gündüzden oluşan “bir tam gün”lük zaman dilimini karşılamış olma ihtimali söz konusudur:

taki yme kim kayu tınlıg upası upasançlarınñ biş çşaput bir kün bir tün küzedgülük baçağ sekiz çşaput arag turug köñülin tutsar alku ol tınlıglar maytrı burkan birle togarlar “Yine herhangi bir canlı, upası ve upasançların beş ahlak kuralını bir gece ve gündüz tatbik ettikleri oruç gününde sekiz ahlak kaidesini temiz kalple tatbik etse bütün bu canlılar Maytri burkan ile birlikte doğarlar.” (Maitr. 27, 11-17), *bir tünli künli içinte tört otuz kata tokuzar yüz bolsar iki tümen bir miñ altı yüz yiil mandal bolup ...* “Bir gece ve gündüz içinde her biri dokuz yüz yirmi dört kez olursa, yirmi bir bin altı yüz rüzgar Mandalası olup ...” (Tot. 583-585), *üklimek isilmek kalguluk işi tüz töpüdin adak uulkategi bir kün-li tün-li içtin iki tümen bir miñ altı yüz üklimek isilmek bolur* “Artış ve eksilme yaratan iş ise, bir gün içinde başın tepesinden ayak tabanına kadar yirmi bir bin altı yüz artış ve eksiltme yaratır.” (Tot. 508-511).

Benzer şekilde Eski Türkçede bir tam günün saat dilimine göre taksim edilmediği de anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yine güneşin hareketleri esas alınarak, doğmak üzere olduğu an için *tañ*⁵ (Wilkens 2021: 671), sabahın erken saatleri için *irte*⁶ (Wilkens 2021:

aydınlık günler karanlık gecelere karşı gelmeyi, mücadele etmeyi bekletiler.” (M III 19, 8-10), *y(a)ruk kün k(a)rarıg tünüg alıadturdi* “Parlak gün kararmış geceyi zayıflattı.” (M III 19, 10-11).

⁴Tarihsel Türk dilinde sadece Bilge Kağan yazıtında geçen *ödüş* sözcüğü, bu çevreye ait metin yayımlarında ve çalışmalarında da “bir gün, 24 saat, bir tam gün” olarak anlamlandırılmıştır (Şirin 2016: 304; Aydın 2017: 95-96).

⁵Bugün birçok modern Türk yazı dilinde varlığını devam ettiren *tañ* sözcüğü, tarihsel Türk dili alanlarında da yaygındır. Hatta sözcük Eski Uygurca ve Karahanlıca metinlerde *tañla* şeklinde tamamen zarflaşmıştır. En erken, Türk runik harfli Tunyukuk yazıtında *tañ üntür-* (Tun. 35) şeklinde tanıklanan sözcüğün, Türk runik harfli Irk Bitig’de *tañ tañlar-* (IB 26) şekli sıra dışı görünmektedir. Sözcüğün Eski Türkçedeki tanıkları ve birleşikleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Clauson (1972: 510b), Şirin (2016: 304), Wilkens (2021: 671).

⁶Eski Türkçe metinlerde hem *irte* sözcüğünün tek başına kullanıldığı örnekler hem de yaygın olan *tañ irte* ikilemesi, sözcüğün gerçek anlamının “şafak vakti” mi yoksa “sabahın erken saatleri” mi olduğunu belirlemeye izin vermemektedir. Bununla birlikte Eski Türkçe metinlerin yanı sıra tarihsel Türk dilinin diğer alanlarındaki tanıklar, Clauson (1972: 202b-203a) tarafından da işaret edildiği üzere, *irte* sözcüğünün “the early morning (sabahın ilk saatleri)”, *tañ* sözcüğünün de “güneşin doğmasına yakın zaman” olduğunu ifade etmek mümkündür. Sözcüğün Harezim sahasına ait metinlerden itibaren “yarın” anlamı ile kullanılmış olması da dikkate değer bir durumdur.

263) ya da *kün tog-* tabirinin; öğle zamanı için güneşin tepede olduğu durumu karşılayan *kün ortusu* ve akşam için ise *kün bat-*⁷ tabirlerinin kullanıldığı düşünülebilir. Eski Türkçede ay zaman adı da, gökyüzündeki somut Ay adından ve Ay'ın evrelerinin gözlemlerinden yaratılmıştır.

Öte yandan Eski Türkçede ay ve yıl adları, kullanılan takvim sistemine göre değişmiştir. Türkler, biri, mevsimsel değişimlere ve biyolojik deneyimlere dayalı olan, her bir döngüsü sıralanmayan “yaş takvimi”, diğeri de daha çok resmî belgelerde ve birçoğu seküler olan bazı metinlerin kolofonlarında kullanılan “yıl takvimi” olmak üzere iki ayrı takvim kullanmıştır. “yaş takvimi” esasına göre Eski Türkler, havaların ısındığı ve otların yeşerip büyüdüğü ilkbahar mevsimini bir yılın başlangıcı kabul etmişler, mevsimsel değişimleri esas alarak bir yılı, *yaz* “ilkbahar”, *yağ* “yaz”, *küz* “sonbahar” ve *kış* olmak üzere dört mevsime taksim etmişler ve birbirini takip eden yılları, herhangi bir durum ya da olayın zamanını belirleyebilecek nitelikte sayarak sıralamamışlardır. Sadece yaşanan ilkbahar sayısınca insanların ve hayvanların yaşları hesap edilmiştir.⁸ Buna karşılık ilk örneklerine Türkler tarafından Soğd ve Sanskrit dillerinde hazırlanmış olan Bugut yazıtında rastlanan (Bazin 2011: 124) ve Türk runik harfli yazıtlardan başlayarak kolofonları olan Eski Uygurca metinlerde de tatbik edilen “yıl takvimi”nde olayların zamanını belirten gün, ay ve yıl belirtilmiştir.⁹

Eski Uygurca metinlerde ay ve yıl zaman adları, “yıl takvimi”nde kullanılan tarihlendirme örneklerinin dışında yine zaman anlamı ile tanıklanmaktadır; ancak bu örneklerde bilinen, belirli bir zaman anlaşılmamaktadır. Metinlerde *ay* zaman adı, ayın hareketleri ve konumuna göre herhangi bir *küzki ay*, *tolun ay* ya da *yarım ay* ifadeleri çerçevesinde geçmektedir. Keza Eski Uygurca metinlerde *yıl* zaman adı da, bazen sayısı

⁷ Türk runik harfli yazıtlar başta olmak üzere erken tarihli Eski Uygurca metinlerin de dâhil olduğu çevrede yaygın olarak tanıklanan *kün tuğsık*, *kün batsık* ve *kün ortusu* ifadeleri, her ne kadar güneşin hareketleri gözetilerek birer yön ifadeleri olsa da, aynı zamanda güneşin hareketlerine göre beliren aydınlık-karanlık tezatlığını karşıladıkları için zaman kavram alanı içinde de değerlendirilebilir. Bu ibareler, Türk dilinin Harezmi sahasına ait eserlerden sonra *kün tuğuşı*, *kün batışı* gibi farklı eklerle teşkil edilmiştir.

⁸ Bu anlamda Eski Türkçede *yaşa-* (< yaş + a-) eylemi, “bir baharı geçirmek” anlamındadır ve eylemin önüne gelen sayılar ile canlıların yaşı geçirilen bahar sayısınca ifade edilmektedir. Bu anlamda Türk runik harfli yazıtlardaki *Köl Tiğin ol süñüşde otuz yaşayur erti* (KT K 2), *Köl Tiğin bir kırk yaşayur erti* (KT K 2), *ulug Köl İç Çor sekiz on yaşap yok boltu* (KÇ 3) (Şirin 2016: 468) gibi örneklerde rastlanan *sayı + yaşa-* sırası, Eski Türkçenin diğer çevrelerinde de aynıdır (Clouston 1972: 976b-977a).

⁹ Eski Türkçe metinlerde “yıl takvimi”, sadece metinlerin kolofonlarında kullanılmıştır. Mesela, *takıgu yıl üçünç ay bir otuzka ... bitidim* “Tavuk yılının, üçüncü ayının yirmi birinci gününde yazdım” (BT 26: 61) tarzında formüle edilmiş tarihlendirmeler, Türklerin “yaş takvimi”ne dayalı tarih belirleme usulünden farklıdır. Bazı Maniheizt ve Budist metinlerde görülen bu tür tarihlendirmeler, kişiler arasındaki anlaşmaların şartlarını ve zamanını belirtmek durumunda olan ve birçoğu 13-14. yüzyıllara ait olan hukuk belgelerinde daha yaygındır. Eski Uygurca hukuk belgeleri ile bazı eserlerin var olan kolofonlarında yer alan tarihler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Zieme (1992), Bazin (2011) ve Kasai (BT 26, 2008). Ayrıca Eski Uygurca metinlerde birden fazla yılın belirtilmesi durumunda, ya *yıl yaş* ikilemesi ya da *yaş* yerine genellikle *yıl* sözcüğü tercih etmiştir: *ertini yıl yaş üze emgek teginürler* “Yıllarca sıkıntı çekerler.” (BT 2, 212-213) ... *yıllar ertginçe biş törlüg küsençig menjilerig teginserler* “Yıllar geçtikçe beş türlü arzulanın zevkleri hissetseler” (BT 2, 931-932; BT 25, 2887-88), *ilig(e)mez sans(a)z tümen yıl boltu sizinte adr(a)ltukda berü* “Hükümdarımız, sizden ayrıldığımızdan beri sayısız yıllar geçti” (M I, 10, 4-6).

belli yılları bazen de metinde ifade edilen olay ya da durumun zaman aralığını belirtmek için kullanılmıştır. Bu açıdan Eski Uygurcada kolofonlar dışındaki zamansal atıflarda muayyen bir tarih ifade edilmemiştir.¹⁰

1. Eski Türkçede Kısaca “Zaman Adlarında Süreklileşme”

Zaman adları, genellikle bir olay, iş, hareket ya da durumu ifade eden eylemleri zaman bakımından sınırlayan sözcüklerdir. Dünyadaki her dil, herhangi bir eylemin ne zaman gerçekleştiğini ya da gerçekleşmediğini ifade eden temel zaman zarflarına sahiptir. İnsanoğlunun *gün, ay, yıl* gibi temel zamanlara ait algısı benzerdir ve bu sebeple hemen hemen bütün dillerde bu temel zaman adları vardır. Benzer olarak dillerde temel zaman adlarından başka, zamanı daha belirsiz ifade eden tali zaman adları da vardır. Bu anlamda dillerdeki “her zaman, daima; bazen, ara sıra; önce, sonra” gibi anlamlara sahip sözcükler, yine zamanı tarif eden sözcüklerdir. Temel zaman adlarına sahip olan dünyadaki her dil, tali zaman adlarına da sahip olmakla birlikte, tipolojik olarak birbirinden farklılaşabilmektedir. Türk dilinde zaman adları da, kendilerine ait ilk yazılı metinlerinden bugüne, konuşurlarının yaşadıkları coğrafyaya, medeniyet dairesine ve zamana bağlı olarak artmış, ayrıntıya bürünmüş ve türlenmiştir. Aynı şekilde Türk dili ilk metinlerinden itibaren zamanı yaygın ve belirsiz ifade eden ikincil zaman adları bakımından da zengindir.

Zamanın tanımlandığı ve taksim edildiği dillerde, zamanda akışı / sürekliliği ifade etmek için de çeşitli stratejiler benimsenmiştir. Herhangi bir zaman diliminin esas alınarak aynı zaman diliminin birbirini takip eden daha uzun zaman aralığı boyunca sürdüğünü ifade etmek üzere zaman adlarında süreklileşme¹¹ gerçekleşmiştir.

¹⁰ ... *tolun ay* biş y(i)girmi tünlesinte kamağun birgerü bir orunta yığılmış tirilmişleri kergek “Tolun ayın on beşinci gecesinde hepsinin birlikte bir yerde toplanmaları gerekir.” (BT 3, 59-62), *tükel bilge biliglig teñri teñrisi burkan bo tolun ay* biş y(i)girme tünle beş yüz toyınlarınñ öñdüninte amrılmış (BT 3, 477-480), *küzki ay* teg öñlüg erip kösünjü tudar seviglig etözke idig tümegke tükelligig munı üze kök kaligig toşğurup tapınur biz (BT 7, 193-195), *yme kutluğ biş şipkanlıg küskü yıl bir yğrminç ay* bir yağı ağır uluğ posat baçağ kün üze ... (BT 7, 105-108), *naropa bakşı iki y(i)g(i)rmi yıllarka* tegi bakşısıña tapınıp ... (BT VIII, A/140-141), *bakşı bir yılan* artuk emgenti (BT 8, A/143), *padma vçira bakşını bir yıka* tegi bakşısı sokup balık uluş ... (BT 8, A/144-145), [mu]nça *yılınberü* neñ şiuşin [nomin eşid]medim (BT 20, 0631), bir *yılta* kalmış olarnıñ buyanların tutsar teñleser (BT 25, 0821-0822), unamadın ertinjü uzun *yıl* yaş üze emgek teginürler (BT 25, 2147-48), kaçan kayu kün elig [yeti] kolti [altı] yüz [tümen] *yıl-larnıñ* ert]me[kin]e altı paramitlig uday tagnuñ töpüsinte sarvatyan tükel bilge bilig ... (BT 23, H122-27).

¹¹ Yazıda kullanılan “süreklileşme” tabiri, dilbiliminin anlam bilimi alanıyla ilgili bir terimdir. Evrensel dilbiliminde *continuity* ya da *duration* adı altında ele alınan bu anlam bilimsel yaklaşım, dildeki herhangi bir unsurun ya da tümüyle cümlelenin mekânsal ya da zamansal olarak ardışıklığını ifade eder. Dillerde daha çok fiiller ve zarflar ile ilgili olan bu yaklaşım, yazıda “süreklileşme” olarak tanımlanmıştır. Özellikle fiillerin gerçekleşme ya da gerçekleşmeme süresini belirleyen zaman zarfları arasında, gerçek zaman adlarının çeşitli stratejiler ile süreklileştirildiği örneklerin yanı sıra yine zamanın daha yaygın bir dileme dâhil edildiği başka zaman zarfları da vardır. Özellikle “her zaman, daima, uzun bir süre” anlamlı bu tür zarflar dillerin söz varlığı arasındadır. Bu anlamda Eski Türkçede de fiillerin zamanını daha geniş bir aralığa yayan, *kün, tün, ay, yıl* gibi zaman adlarından türememiş zaman adları da vardır ve bunlar da bir anlamda zamanı süreklileştirmiştir. Eski Uygurca metinlerde *ür üdün, tı tuçı* gibi ikilemeler ile *ürke* “daima” zarfı da bu tür sözcüklerdendir.

Dünyadaki dillerde zaman adlarında süreklileşme, daha çok herhangi bir zaman adının önüne getirilen belirsizlik sözcükleriyle sağlanmıştır. Bugün Türkiye Türkçesinde “her gün”, “her ay” ve “her yıl” gibi ifadeler, dünyadaki pek çok dilde benzer yapı sergiler.¹²

Eski Türkçe metinlerde zaman adları, eserlerin ait olduğu çevreye göre değişkenlik gösteren farklı yapılarda süreklileşmiştir. Bununla birlikte Eski Türkçenin bütün çevrelerinde zaman adlarının benzer yapılarla süreklileştirildiği tanıklar söz konusudur. Bunlardan biri, sayu edatı ile dizilen zaman adı + sayu yapısıdır. Türk dilinde canlı ve cansız varlıkların önüne gelerek çokluk ifade eden *alku*, *kamağ*, *kop*, *tüzü*, *üküş*, *telim* gibi çokluk-belirsizlik sözcükleri, Eski Uygurcada zaman adlarının önünde tanıklanmamaktadır. Eski Türkçede bu çokluk-belirsizlik sözcükleri daha çok nesne ve varlıklarda çokluğu karşılamıştır. Bununla birlikte Eski Türkçede isimlerden sonra gelen *sayu* “her, her bir” edatı, zaman adlarından sonra da gelerek “her gün, her ay” anlamı ile zamanda süreklileşmeyi sağlamıştır. *zaman adı + sayu* dizilimi Eski Uygurcada yaygın olmamakla birlikte, Maniheizt Uygurca metinlerden Huastuanıft’ e ait aşağıdaki örneklerde, zaman adlarını da süreklileştirdiğini göstermektedir:

üç y(i)girminç ay t(e)ñri künin sayu t(e)ñrike nomka arıg dindarlar suyumuznu yazukumuznu boşuyı kolmak k(e)rgek erti “On üçüncü olarak Ay tanrı gününde tanrıya, dinimize ve temiz rahiplere dua ederek günahlarımız için tövbe etmemiz gerekiydi.” (Huast 299-303), ... *yme y(i)mki baçağ alkış ç(a)hşap(a)t nomça törüçe tutu umad(i)m(i)z erser neçe egsüt(t)ümüz k(e)rget(t)im(i)z erser kün sayu ay sayu suy yazuk kılır biz* “Yine yimki törenlerini, orucu, ibadeti, emirleri dinî öğretiye uygun olarak yapamadysak, ne kadar eksik ve hatalı yaptysak her gün her ay günah işliyoruz.” (Huast 367-373).

Eski Türkçe metinlerde zamanda süreklileşmeyi ifade eden yapılardan biri de, *kün* ve *tün* sözcüklerinin karşıtlık esasıyla bütünleştiği *tün(li) kün(li) / kün(li) tün(li)* ya da *kün yme tün yme / күntüz yme tün yme* sıralanışıdır. Aşağıdaki örneklerden, zaman adlarının tek başına ya da ... +II ... +II bağlama ekiyle ve ... *yme* ... *yme* bağlacıyla kullanılarak süreklileştiği görülmektedir. Eski Türkçe metinlerde sadece *kün(tüz)* ve *tün* zaman adları için geçerli olan bu dizilim, ifade edilen olayın, hareketin gece ve gündüz karşıtlığı ile süreklileşmesini sağlamaktadır. Eski Türkçede bu yolla ortaya çıkan süreklileşmeyi, “karşıtlıkla tamamlayarak süreklileşme” olarak adlandırmak mümkündür. Hatta aşağıdaki örnekler arasında, *tün kün* karşıtlığının yine süreklilik ifade eden *tı tutçı* zarfı ile birlikte kullanılmış olması, zaman adlarındaki sürekliliği teyit edecek niteliktedir:

kün yme tün yme yelü bardımız “Gece gündüz demeden hızla ilerleyip ulaştık.” (Tun. 27), [*... kök*] *önjüg yoguru sü yorıp tünli künli yiti ödüşke subsuz keçdim* “Kök Öng Irmağı’ nı aşıp orduyu yürütüp gece gündüz yedi gün boyunca susuz olarak geçtim.” (BK GD), *kün tün bu sawlarıg sözleştiler üçünç künte bir köziñetegi t(e)ñriken inçek katıglantı* “Gece gündüz bu sözleri söylediler. Yüce Tanrı üçüncü gün tek gözüne kadar tam öyle zahmet verdi.” (TT II 28-29), *tüü türlüg öñi öñi satıgsız yid yıparlarıg tün kün tı tutçı köyürürler*

¹² Dünyadaki dillerin birçoğu, birincil zaman adlarında süreklileşmeyi genellikle zaman adlarından önce gelen sıfatlarla sağlamıştır. Seçilen dillere ait örneklerden de anlaşılacağı üzere, *ay* zaman adının sürekliliği ek yardımıyla sağlanmıştır. Buna göre “her gün” için Almanca *jeden Tag*, İngilizce *everyday*, Fransızca *tous les jours*, İspanyolca *todos los dias* ve Hintçe *har din*; “her ay” için Almanca *monatlich*, İngilizce *monthly*, Fransızca *mensuel*, İspanyolca *mensual* ve Hintçe *maheene ke*; “her yıl” için ise Almanca *jedes Jahr*, İngilizce *every year*, Fransızca *chaque année*, İspanyolca *todos los años* ve Hintçe *pratyek varsh* ifadeleri kullanılmıştır.

erti “Türlü türlü, farklı farklı değerli kokuları gece gündüz, daima yakarlardı.” (SadDharm 357), *tükel buyanlığı ol balıktaki tınl(ı)glar tün kün tı tutçı ol kimite LUlarta ...* “Eksiksiz sevap sahibi o şehirdeki canlılar gece gündüz daima o gemide, LU’larda ...” (SadDharm 87-88), *birök nomda öñi /// tünli künli kurug ertürser anı [yala]ñuk [körk]lüg yulku ol tip bilmiş [k(e)rgek]* “Eğer öğretiden başka /// gece-gündüz boş geçirirse, onu insan görünüşlü hayvandır diye bilmek gerekir.” (Daşakarma 4180-4182).

Eski Uygurcada zaman adları, aynı zamanda tekrar edilerek de süreklileşmiştir. Herhangi bir birincil zaman adı, “aynen tekrar” yoluyla, zamanda yaygınlaşarak / genelleşerek süreklileşmiştir. Eski Türkçe metinlerde zaman adlarına eklenen +IAR çokluk eki ile zaman adlarının önünde yer alan *yüz*, *miş* ve *tümen* sayıları ya da bu sayıların birleşmiş şekli de zaman adlarını süreklileştirmiştir.¹³

2. Eski Uygurcada Zaman Adlarında Süreklileşme

Eski Türkçe döneminin, kimi çevrelerinde daha çok, kimi çevrelerinde ise daha yoğun olarak tanıklanan zaman adlarının yukarıdaki süreklileşme modellerinden başka, Eski Türkçenin sadece Eski Uygurca metinlerinde görülen modeller de söz konusudur. Bu çevreye ait metinlerde, zaman adlarında süreklileşmenin üç farklı modelinden söz etmek mümkündür:

2. 1. zaman adı + aynı zaman adı + iyelik eki + yönelme hâl eki

Eski Uygurcada kün, ay ve yıl zaman adları tekrar edilmesi ve tekrarında üçüncü kişi iyelik eki ile yönelme hâl ekini almasıyla ortaya çıkan *kün küniñe*, *ay ayıña* ve *yıl yılıña* ifadeleri, zamanda süreklileşmenin farklı bir modelini meydana getirmiştir. Aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, *kün küniñe* yapısına ait örnekler, diğerlerine göre daha yaygındır.

2. 1. 1. kün küniñe

Eski Uygurca metinlerde *kün* zaman adının, herhangi bir zaman dilimini belirtmeksizin tekrar edilerek üçüncü kişi iyelik eki ve yönelme hâl ekini¹⁴ aldığı *kün küniñe* kalıbı, “her gün, günlerce” anlamındadır. Eski Uygurcada hem Maniheizt hem de erken tarihli Budist metinlerde görülen *kün küniñe* ifadesi, Türk runik harfli yazıtlar ile ilk İslami Türkçe metinlerde ve hatta Türk dilinin diğer tarihsel yazı dillerinde tanıklanmamaktadır. Aşağıdaki örneklerde *kün küniñe* ifadesinin, fiildeki hareketin ya

¹³ Eski Türkçede gün, ay, mevsim ve yıl esasına dayalı zaman adlarının vasıta hâl ekini aldığı örneklerin ilgili zaman diliminde süreklileşme sağlayıp sağlamadığı açık değildir. Bununla birlikte Eski Uygurca *yılın ayın turkaru ev bark içinde ada tuda egsümez* “Yıllarca, aylarca uzun süre evde barkta tehlike eksik olmaz.” (TT VI, 62) örneğinde, yıl ve ay sözcüklerine gelen vasıta hâl ekinin “yıllar ve aylar boyunca” anlamı ile süreklileşmeyi temin ettiği anlaşılmaktadır (Erdal 2004: 379).

¹⁴ Eski Türkçe metinlerde +kA yönelme hâl eki, çok yaygın olmamakla birlikte zamansal yönelim dışında zamansal süreklilik işlevi de taşımaktadır. Bu bağlamda Eski Uygurcada “günden güne, günlerce” anlamı ile zamanı süreklileştiren *künke* sözcüğü, birkaç metinde tanıklanmaktadır: *yme künke aşadukumuz biş t(e)ñri y(a)ruka k(e)ntü özümüz üzütümüz todunçsuz uvutsuz suk yek s(e)vigünçe yorıduk için y(a)vlak yirgerü barır* “Yine her gün yediğimiz beş tanrı ışığı, kendi bedenimiz, ruhumuz utanmaz, ahlaksız, şeytani hırsların hevesine daldığı için kötü yere doğru gider.” (Huast 338-342), *künke yañı teñrilik yaratır* “Her gün yeni bir mabet inşa eder.” (HamTouHou 5, 8-9).

da olayın “gün esası”na göre süreklileştiği görülmektedir. Mesela *antada inaru kün küniye bodisvtag körgeli kelir titrü teriñ nom eşidür* “Ayrıca her gün bodisavatıg görmek için gelir ve derin öğretiyi anlar” (Maitr. 38, 43-45) örneğinde, “gelmek” ve “anlamak” eylemlerinin zaman aralığı, “gün” zamanı esas alınarak “her gün” anlamında süreklileşmiştir.

Eski Uygurca metinlerde tanıklanan *kün küniye* “her gün, günlerce” sürekli zaman zarfına ait bazı tanıklar şunlardır:

kün küniye öntih kün t(e)ñriteg yarutı yaruk biligleri yaltrıyu “Günlerce güneş tanrısı gibi ışık saçarak, nurani hikmetleri parlatarak belirdi.” (TT III 132-133), *köñülteki edgüleri kün küniye önti kün teñriteg yarutı* “Gönüldeki iyi (duygular) güneş tanrısı gibi parlayarak günden güne ortaya çıktı.” (TT III 86/131), *k(a)m(a)g(u)n emgentiñz[erñiñ] utlısu kün küniye y(a)ruk ilig t(e)ñritlerden t(e)rk k(e)lip ürkiç tüz tüz kamağurtı üze [kelz]ün* “Bütün sıkıntılarının sonucu her gün nurani hükümdar tanrılardan çabucak gelsin, sonsuz ve doğru bir şekilde hepimize gelsin.” (M III 27, 15-19), *sakanmak amranmak köñülümüz kün küniye üstelür balır* “İstirak ve müptela duygumuz günden güne artar, bağlanır.” (HT 7, 1897-1900), *olar barmış[da] kin ötrü m(e)n inç boltum tip tidi :: ötrü antada kin ol kunçuyar kün küniye edgü bolup öñreki teg ıgsız kem-[siz bol]tı* “Daha sonra o kadınlar günden güne iyi olup, önceki gibi sağlıklı oldular.” (AY), *birök kim kayu kişi kün küniye ım tarıgım asılzun .. edim tavarım üklizün .. ağılıkım sañım tolz-un tip küseserler .. ötrü olar ağır ayag süzüük kirtgünç köñülin bir <arıg> yañı ev itip yirin ud mayakı üze suvatıp anıñ içinte meniñ körkümin adruk adruk yivig tizig itig yaratıg üze itiglig uz bedizetün ..* “Şayet her kim günlerce mahsulüm artsın, malım mülküm çoğalsın, hazinem dolsun diye arzu etse, o zaman onlar çok hürmetkar ve saf imanla bir yeni ev hazırlayıp iğrenç sığır gübresi ile sıvayıp onun içine benim güzelliğimi seçkin teçhizat ve yaratı ile süslenmiş sanat bezetsin.” (AY), *yitmişte inaru yüz yigirmi yaşka tegi kün küniye sen karımaklag suk yek sora sora sugurduñ* Yetmişten sonra yüz yirmi yaşına kadar günlerce ihtiyar ihtiras şeytanını eme eme yok ettin.” (Maitr. 12, 42-45), *antada inaru kün küniye bodisvtag körgeli kelir titrü teriñ nom eşidür* “Ondan sonra günlerce bodhisattvayı görmeye gelir, derin vaazını dinler.” (Maitr. 38, 43-45), *anta ötrü badra hatun ilig begke etözün sevitgelir üçün kün küniye tözün yumşak savlar söz[leyür ert]i* “Daha sonra Kraliçe Bhadra hükümdara kendisini sevdirmek için günlerce yumuşak sözler söylüyordu.” (Daşakarma 1175-1178).¹⁵

2.1.2. ay ayıña

Eski Uygurcada *kün küniye* kadar yaygın olmasa da *ay ayıña* dizilimi de tanıklanmaktadır. Cümlede ifade edilen olayın “aydan aya, aylarca” sürdüğünü ifade etmek üzere, yine *ay* sözcüğünün tekrar edilip ikinci unsurunun iyelik eki ve yönelme hâl ekini aldığı aşağıdaki örnek, zamanda süreklileştirmenin *kün küniye*’ye mahsus olmadığını, *ay* zaman adı için de söz konusu olduğunu ortaya koyması bakımından değerlidir:

yana yme [bo] buyan küçinte yañı kız küdegü birle ay ayıña [adırl][ma]zun yıl yılıña yirilme[zün] “Yine bu sevap sayesinde yeni kız ve güveyi aylarca ayrılmasın, yıllarca ayrılmasın.” (HochZeit 33-35).

¹⁵ *kün küniye* için ayrıca bkz. BT 13, 27,31; BT 13, 28, 16.

2.1.3. yıl yılına

Eski Uygurcada yine yaygın olmamakla birlikte *yıl* zaman adının aynı sıralama ile *yıl yılına* “yıldan yıla, yıllarca” şeklinde süreklileştiği tanığa rastlamak mümkündür. *yıl yılına* de tıpkı *ay ayına* dizisi gibi bu çevreye ait metinlerde yaygın değildir:

yana yme [bo] buyan küçinte yañı kız küdegü birle ay ayına [adı]l[ma]zun yıl yılına yirilme[zün] “Yine bu sevap sayesinde yeni kız ve güveyi aylarca ayrılmazın, yıllarca ayrılmazın.” (HochZeit 33-35).

2.2. zaman adı + + iyelik eki + yönelme hâl eki

Eski Uygurca bazı metinlerde, *kün*, *ay* ve *yıl* zaman adlarının, tekrar edilmeden doğrudan üçüncü kişi iyelik eki ve yönelme hâl ekini aldığı ve yine ait olunan zamanı süreklileştirdiği örnekler vardır. Aşağıdaki örnekler, tekrarlı yapılar ile sadece tek bir zaman adının süreklileşme bakımından farklı olmadığını göstermektedir.

2.2.1. küniñe

Eski Uygurca metinlerde, eylemdeki hareket ya da olayların hangi zaman aralığında olduğunu yine “gün” zaman aralığı ile belirtmek üzere, yukarıdaki *kün küniñe* ifadesinin dışında, zaman adı tekrarlanmadan iyelik eki ve yönelme hâl ekinin *kün* sözcüğüne eklendiği *küniñe* şekli de vardır. Örneklerin sayısından Eski Uygurcada *küniñe* ifadesinin *kün küniñe*’den daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Yine *kün küniñe* gibi sadece *küniñe* şekli de Eski Uygurcanın dışında kalan diğ*er tarihsel Türk yazı dillerinde tanımlanamamıştır. Aşağıdaki örnekler, *küniñe* “her gün günlerce” sürekli zaman adının hem Maniheizt hem de Budist Uygurca metinlerde kullanıldığına tanık oluşturmaktadır. Yine aşağıdaki örnekler, *kün küniñe* gibi *küniñe* sürekli zaman adının da erken tarihli ve klasik dönem Uygurca metinlerde kullanıldığını göstermektedir.

туру туру ол бегниң .. ил улушї içinde .. яла янжу езүг сав .. теv көр küniñe асылур .. “O beyin ülkesi içinde iftira ve yalan söz, hile günlerce çoğalır.” (AY, 14415-14319), *tüşrükte түшрүк еsриңите еsриңи билге беглер өгди тақсу[рди]лар küniñe [тавра]кта тавра[k] йитилmekin йитилди* “Çok renkli âlim beyler övgü şiiri dizdiler, günlerce çabucak yok oldular.” (HT 10, 1193-1197), *илигимиз [kan]ıñıñ көңүли мунтаг болу [тү]к[е]tmişdinberü kirtgünç көңүл[i] küniñe üsteldi* “Hükümdarımız böyle düşündüğünden beri imanı günden güne arttı.” (HT 7, 617-620), *közin көrgey erki biz канım(ı)ñıñ кануñıñ номлуғ тилген küniñe мунтак(ı)ya еvirmişin ...* “Hükümdarımızın öğreti tekerleğini günlerce böyle çevirdiğini gözle görececek miyiz acaba?” (HT 7, 1241-1245), *анта kin bir ууçлуғ көңүлün ном агтаргалı болтї қсан үдүг боғ еrtürмедin küniñe kentü özi kodmış үлгү теңде бирök күнтүз іше urup үлгү теңге ішleyü umasar ötrü тünle аңар саpa ном агтарур erdi* “Ondan sonra aşırı hislerle öğretiyi çevirebildi. Zamanı boş geçirmeden günlerce kendisini unuttuğu ölçüde, eğer gündüz işe kapılıp ölçülü bir şekilde çalışmasa o zaman gece öğretiyi çevirirdi.” (HT 7, 1326-1333), *көңүлүг бирзүн көңлün бirtменлер ötürü küniñe тдгсиз бirdi* “(Oğlunun) arzusunu yerine getirsin (denmez mi?) Onun gönlünü kırmayın! Bu durumda, (prens) günlerce, engel görmeyen verdi.” (KP 8, 4-6), *yarlıғın işidip kim neñ unamadılar küniñe munçulayu küvrüg tokıp yarlıғ yarlıkap kim neñ üntemeser yitiñ күn temir sua açtı temir ışығ yordı* “Onun buyruğunu işitince, onlardan hiçbiri (gitmeğe) razı olmadı, (hiçbiri hiç ses çıkarmadı). Günlerce böyle davul çalınıp buyruk tekrarlanıyordu; hiçbiri hiç ses çıkarmayınca, yedinci gün demir zincirleri açtılar, demir halatları çözdüler.” (KP 32, 8 – 33, 4), *küniñe таñ адıңығ татағлығ аш іçгү kelürіp тапınурлар* “Günlerce, olağanüstü özel ve lezzetli yiyecek ve içecekler getirip ona saygı gösteriyorlardı.” (KP 71,

5-7), **küniye** elgi [adaki] katıp ootka köymiş [te]g bizin biçekin sançmış teg ertinü agrıkanur erdi “Günlerce eli ayağı katlaşıp ateşte yanmış gibi biçağı saplamış gibi çok acı çekiyordu.” (HT 3, 420-423), **küniye** anam yokad[miş] yılda künte kurug [kal]makım turup açıyor men “Annemin yok olduğu yılda ve günde kimsesiz kalıp günlerce acı çekiyorum.” (HT 7, 339-341), **közin körgey erki biz hanım(ı)znuj hanınıj nomlug tilgen küniye muntak(ı)ya evirmişin** “Yüce hanımızın öğreti çarkını günlerce böyle çevirdiğini acaba gözümüzle görecek miyiz?” (HT 7, 1241-1245).

Eski Uygurcada yaygın olan **küniye** “günden güne, günlerce” sürekli zaman adı, ilk İslami Türkçe metinlerden DLT’te geçmez. Bununla birlikte yine bu çevrenin ilk edebi metni olan KB’de *ay* ve *yıl* sözcüklerinde görülmesi de *kün* sözcüğünün Eski Uygurca metinlerde olduğu gibi **küniye** şeklinde süreklileştiği çok sayıda örneğe rastlanmaktadır. Herhangi bir zaman adının iyelik eki ve yönelme hâl ekiyle birlikte Karahanlı sahasında yazılmış KB’de de görülmesi, her şeyden önce Eski Uygurcada zamanın bu tür süreklileştirildiği yapının kaynak dillerden kopyalanmadığına, Eski Türkçenin genel bir özelliği olduğuna işaret etmektedir:

ilig me katıglandı anda naru / küniye uru bardı edgü törü “Hükümdar da o günden itibaren gayretle çalıştı; günden güne iyi kanunlar va’z etti.” (1570), **küniye** ağırladı *ilig anı / kamug ilke toldı kör atı küni* “Hükümdar onu günden güne yükseltti; adı ve şöhreti bütün ülkeye yayıldı.” (1692), *ulugısık küwez kür kişi ol turı / küniye koğı ol küwezlik kurı* “Büyüklik taslayan, kibirli ve küstah adam tatsız ve sevimsiz olur; kibirli insanın itibarı günden güne azalır.” (1706), *közi tok kerek hem kılınçı bütün / barı arta barsa küniye kutun* “Servetin günden güne ve saadet içinde artmakta devam etmesi için hazinedarın gözü tok olmalı, tavır ve hareketi de güven telkin etmelidir.” (2750).

2.2.2. ayıña

Eski Uygurcada *kün küniye* ve **küniye** kadar yaygın olmasa da, *ay* zaman adının da benzer eklenmeler ile **ayıña** şeklinde zamanda süreklileşmeyi ifade ettiği anlaşılmaktadır. Böylece Eski Uygurcada *kün* gibi *ay* sözcüğü de eylemlerin gerçekleşme aralığını bu defa “ay esası”na göre tayin etmiştir. Eski Uygurcada **ayıña** “her ay, aylarca” sürekli zaman adı, görülebildiği kadarıyla, sadece klasik öncesi dönem metinlerinde KP’de bir örnekte geçmektedir. Aşağıdaki örnekte, “dilencilerin isteklerinin *günlerce* kesilmediği” anlamındaki zamanda süreklilik, **küniye** ile; “hazineden mal mülkün *günlerce* ve *aylarca* verildiği” anlamındaki zamanda süreklilik ise **küniye** ve **ayıña** ile karşılanmıştır. Son eylemin zaman aralığının belirlenmesinde hem **küniye** “her gün, günlerce” hem de **ayıña** “her ay, aylarca” sürekli zaman adlarının kullanılması, eylemin “günler” zaman çizgisinden aşır sayılabilen “aylar”a geçtiğini düşündürmekte; böylece aynı süreklileştirme stratejisinin daha uzun olan başka bir zaman adında da kullanılabildiğini göstermektedir. Eski Uygurcada **ayıña** “her ay, aylarca” sürekli zaman adının tek tanığı vardır:

ol edgü kü at tört bulunđa yadıltı küniye kolguçılar üzülmedi takı adın ağılık koltı yme birdi küniye ayıña munçulayu birip ağılıktaki ağı barım azkına kaltı “O iyi şan şöhret dört bir taraf yayıldı. Günlerce dilenciler kesilmedi. Ayrıca başka hazine istedi ve verdi. Günlerce, aylarca böyle verince hazinede mal mülk azıcık kaldı.” (KP 7, 1-6).

2.2.3. yılıña

Eski Uygurcada tıpkı **ayıña** “her ay, aylarca” zaman adı gibi sadece tek bir tanığı olan başka bir süreklileşmiş zaman adı **yılıña**’dır. Bu çevrede tanıklanan **küniye** ve **ayıña** gibi

yılıña da eylemlerdeki olay ya da hareketlerin zaman aralığını karşılamaktadır. Erken dönem Budist Uygurca metinlerden KP’de geçen aşağıdaki örneğin bağlamı, *yılıña* “her yıl, yıllarca” zaman adının tercihinin tesadüf olmadığını göstermektedir. Zira “koyun ve at beslenince”, bunların sayılarının artması ve zengin olunması “günler” ve “aylar”dan daha uzun bir zaman aralığını gerektirmektedir. Bu açıdan KP’ye ait aşağıdaki örnekte *asil-* ve *bay bol-* eylemlerinin gerçekleşme zaman aralığı *yılıña* sözcüğü ile belirtilmiştir.

koy yılık igidser yılıña asılır bay bolur “Koyun ve at beslense yıldan yıla sayısı artar ve (o kişi) zengin olur.” (KP 13, 5-6).

Yukarıdaki örnekler, Eski Uygurcada *kün*, *ay* ve *yıl* zaman adlarının üçüncü kişi iyelik eki ve yönelme hâl ekiyle süreklileştiğini göstermektedir. Türk dilinin Eski Uygurca metinler ve İlk İslami Türkçe metinlerden KB hariç diğer çevrelerinde görülmeyen *küniñe*, *ayıña* ve *yılıña* örnekleri, zaman adlarının ilgili ekleri alarak yapısal bakımdan hangi eklenme esasıyla ve anlamsal bakımdan hangi yolla zamanda sürekliliği ifade ettiği izaha muhtaçtır. KP’deki *küniñe* sözcüğü üzerinde duran Hamilton (1998: 68), eserdeki ve diğer Uygurca metinlerdeki *küniñe* şeklinin *kün küniñe* şeklinin kısaltılmış şekli olup olmadığına karar verememiştir. Erdal (2004: 367), gramerinin “the dative” bahsinde, Eski Türkçedeki +kA ekinin zaman adlarıyla birlikte kullanıldığı örnekleri “temporal dative” adı altında değerlendirmiş; KP’ye referans ederek zikrettiği *küniñe*, *ayıña* ve *yılıña* sözcüklerini, başta Türk runik harfli yazıtlar ve Maniheizt Uygurca metinler olmak üzere Eski Türkçedeki *bir yılnka tört yolu süñüşdüm*, *koñ yılnka yorıdım*, *takıgu yıl ikinti ay on yañıka ...* gibi zaman adlarından sonra gelen yönelme hâl ekleri içinde ele almış; *küniñe*, *ayıña* ve *yılıña* sözcüklerinin yapısı hakkında herhangi bir izahta bulunmamıştır. Eraslan (2012: 219), zaman bildiren isimler başlığı altında sadece *küniñe* sözcüğünden söz etmiş, sözcüğe “her gün” anlamını vermiş ve *kün-i-n-ge* şeklinde tahlil etmiştir. Röhrborn (UW II, 2017: 60) *ay* maddesinde *ay ayıña* “Monat für Monat” örneğinden de söz etmiştir. Son olarak Wilkens, sözlüğünde *ay* maddesinde (2021: 84), *ay* zaman adının *ay ay sayu* “her ay”, *ay ayıña* “ay ayına” ve *ay ayka* “ay ayına” yapılarında; *küniñe* madde başında (2021: 442) ve *yıl* madde başında *yıl yıl* “yıldan yıla, yıl yıl”, *yıl yılıña* “yıldan yıla” ve ayrıca *yılıña* maddesinde de “yıldan yıla” yapılarından söz etmiştir. Wilkens, sözlüğünün formatı gereği sözcüklerin yapısı hakkında bir değerlendirmede bulunmamıştır.

Her şeyden önce *kün*, *ay* ve *yıl* zaman adlarında süreklileşmenin hem *kün küniñe*, *ay ayıña* ve *yıl yılıña* hem de *küniñe*, *ayıña* ve *yılıña* şeklinde iki ayrı biçimde tanıklanması, sadece *küniñe*, *ayıña* ve *yılıña* ile ifade edilen süreklileşmiş formun, ilk unsuru kaybolmuş bir ikilemeden kısaltıldığını düşündürmektedir. Zira hem *küniñe* hem de *ayıña* ve *yılıña* sözcüklerindeki üçüncü kişi iyelik eki, zaman adlarının tekrarıyla *kün küni, *ay ayı ve *yıl yılı şeklinde ikilemeye dönüştüğünü göstermektedir. Eski Uygurcada çok sayıda örneği olan *teñri teñrisi* (*burkan*), *ulug ulugı* (*burkan*) ya da *kirtü(nün) kirtüsi* gibi aynı sözcüğün iyelik ekiyle tekrar edilerek meydana gelen ikilemeler, isimlerin ya da isimleri niteleyen sıfatların tekrar edilerek karşılaştırıldığını, vasıf, zaman ve mekânda yaygınlaştırıldığını ve genelleştirildiğini düşünmeye imkân verir. Mesela *teñri teñrisi* (*burkan*), bütün *teñri*’lerin yaygınlaştırılarak / genelleştirilerek dâhil olduğu gruptaki “en yüce, büyük” olanı ifade etmektedir. Benzer şekilde *kün küni, *ay ayı ve *yıl yılı tekrarları da, belirli zaman adını değil; ilgili zaman birimini yaygınlaştırmış ve böylece süreklileştirmiş olmalıdır. Eski Uygurcada *kün*, *ay* ve *yıl* zaman birimlerindeki

süreklileşmenin hem *kün küniñe*, *ay ayıña* ve *yıl yılıña* hem de sadece *küniñe*, *ayıña* ve *yılıña* şeklinde süreklileşmesi, tekrar ile süreklileşme formunun zamanla sadece *zaman adı + iyelik eki + yönelme hâl eki* şeklinde tek bir zaman adı ile kısaldığını düşündürmektedir.

Öte yandan ister tekrar şeklinde ister tek başına kullanılıyor olsun, sözcüklerin sonunda bulunan yönelme hal ekinin varlığı da ayrıca değerlendirilmelidir. Zira Eski Türkçede zaman adlarından sonra gelen +kA ile cümle içinde zamansal ve mekânsal yönelim ifade eden +kA'nın farklı fonksiyonlarda oldukları, zaman adlarından sonra gelen +kA'nın temporal işlevde, cümle içinde herhangi bir isimden sonra gelen +kA'nın ise yönelim bildirdiği açıktır. Bu farklı fonksiyonlara sahip oluşu yönelme kategorisinin, evrensel açıdan, yön kategorisi gibi diğer hal kategorileriyle geçişkenliğine ve benzerliğine sebep olmaktadır (Naess, 2008: 578; Haspellmath, 2008: 513). Nitekim Eski Uygurcada çok az örnekte görülen süreklileşmiş zaman şekli *künke* “her gün” sözcüğünün, ilk İslami Türkçe metinlerden başlayarak sonraki bütün alanlarda yerini *künte*'ye bırakmış olması, +kA ekinin somut olmayan zaman adlarından sonra kullanılmadığını akla getirmektedir. Diğer yandan +kA'nın tarihsel yazı dillerindeki, *on tünke yantakı tug ebirü bardımız* “Yandaki engeli on güne aşıp gittik.” (Tun, 26) *tüşürülüp kemşilip ertmiş üdke* “Geçmiş zamana düşürülüp atılarak” (Üçtiğ, 120a) gibi örneklerde özel zaman adları ile kullanılan şekillerinin aslı fonksiyona ait olduğu ve modern yazı dillerine kadar kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

Diğer dillerde görüldüğü gibi, Genel Türkçede de hâl kategorisindeki formların fonksiyonlarına bağlı olarak yer değiştirdikleri veya *yönelme/bulunma*, *bulunma/ayrılma* gibi senkretik “eş biçim” şeklinde kullanıldıkları bilinmektedir. Bu çerçevede, *küniñe*, *ayıña* ve *yılıña* ile ifade edilen süreklileşmiş formlardaki +kA'nın sahip olduğu temporal fonksiyonun, süreklileştirmeyi sağlayan “süresince, boyunca” işaretleme özelliğine sahip *prolatif*¹⁶ fonksiyonuyla karşılandığı, diğer bir deyişle, +kA'nın prolatif işleviyle eklendikleri zaman adlarını süreklileştirdiği söylenebilir. Zira sanılanın aksine özellikle Eski Türkçe metinlerde bu fonksiyonun oldukça yaygın olduğu tespit edilmiştir (Erdal, 2004: 378). Bu şartlar altında tekrarlı ikilemelerle sağlanan süreklileşme, +kA ile birlikte kuvvetlendirilmiş olmalıdır.

2.3. *küntemek*

Türk dilinin sadece Eski Uygurca metinlerinde tanıklanan süreklileşmiş zaman adlarından biri de *küntemek* sözcüğüdür. Mevcut kaynaklardan sözcüğün Türk dilinin diğer çevrelerinde kullanılmadığı, Maniheizt ve Budist Uygurca metinlere mahsus olduğu anlaşılmaktadır. Eski Uygurcaya ait aşağıdaki örnekler, *küntemek* sözcüğünün “her gün” anlamına geldiğini göstermektedir. Örnekler arasında yer alan *küntemek tı* dizisindeki *tı* “devamlı, sürekli” zarfı, *küntemek* sözcüğünün *kün* “gün” adından doğduğunu, eklenmeler yoluyla süreklileşmiş zaman adına dönüştüğünü ve *tı* ile birlikte eş çift meydana getirdiğini göstermektedir. Örnekler arasındaki *üzüksüz күntemek* dizisindeki *üzüksüz* “devamlı, sürekli” zarfı da *küntemek* sözcüğünün süreklileşmiş olduğunu göstermektedir. Eski Uygurcada pek yaygın olmayan *küntemek* “her gün” sürekli zaman adının bazı tanıkları şunlardır:

¹⁶ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Erdal 2004 ve Azılı 2020: 151-166.

küntemek açın ertmektein küçi küsünü üzülmiş “Her gün acıyla geçmekten dolayı gücü kuvveti kesilmiş.” (BT 13, 1, 5), **küntemek** üç kata bir sözlemiş kergek “Her gün üç defa söylemeli.” (BT 23, D138), **küntemek** üç kata arviş sözlep homata ulatı nomlarıg tükel arıg kılmiş kerek “Her gün üç defa büyülmüş söz söyleyip Homata ve diğer öğretmenleri tümüyle temiz hale getirmeli.” (BT 23, D50-52), *anın amtı kamağ bursañ kuvragdın iki toyn ötünü teginür m(e)n kim küntemek meniñ evimde aşanzunlar* “Bu sebeple şimdi bütün meclisten iki rahip isterim ki her gün benim evimde yaşasınlar.” (Maitr. 25, 14-18), *anın t(e)ñrim kim kayu süzük kirtgünç köñüllüg tnl(i)glar bu altun öñlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmüş nom iligi atl(i)g nom erdinig okısarlar sözleser-ler .. yene kün küniñe edgü yid yıpar köyürüp hua çeçek saçıp mini üçün ol ratnapuşpı atl(i)g t(e)ñri t(e)ñri-si burkanka tapıg udug kılzarlar yene küntemek üç kata meniñ atımın atayı öñi öñi yid yıpar hua çeçek tatıglıg edgü aş içgü üze y(e)me maña y(e)me tapıg udug kılzar--lar .. üzüksüz bu nom erdinig eşidserler .. bu muntag buyan tüşin bulgaylar ..* Böylece haşmetlim, hangi temiz iman sahibi canlılar bu altın renkli, parlak, her şeyden üstün din hükümdarı adlı öğreti mücevherini okusalar, dile getirsel, yine her gün güzel koku yakıp çiçek saçıp benim için Ratnapuşpı adlı yüce Buddha’ya ibadet etseler, yine her gün üç defa benim adımla anarak farklı farklı koku, çiçek, tatlı yemek ve içecek ile bana da ibadet etseler, daima bu öğreti mücevherini işletseler, böyle sevap meyvesini bulacaklar.” (AY), *antag edgülig işlerte katıglanur erken yana küntemek ujik bitigü bier alıp üstünki kamağ teñriler üçün kimkoki nomug bitiyür men* “Böyle iyi işlerde sebat gösterirken yine her gün yazı yazacak fırca alıp üstün bütün tanrılar için Kimkoki adlı öğretiyi yazarım.” (BT 28, E 2-4), *inçip üzüksüz küntemek anañ köñülüli süzükün yarukun yaşıkan erür* “Şöyle ki onun gönlü kesintisiz, her gün temiz ve nuranıdır.” (M III 8, VII r, 12-15), **küntemek** tı sizni körgü üçün ... “Her gün, daima sizi görmek için ...” (Pothi 96).

Eski Uygurcada zamanda sürekliliği işaretleyen *küntemek* “her gün” sözcüğünün hangi yapısal ve anlamsal yollarla oluştuğu açık değildir. Bununla birlikte sözcüğün yapısal olarak, yine Eski Uygurca metinlerdeki *zaman adı + iyelik eki + yönelme hâl eki* yapısındaki *küniñe, ayıña, yılıña* zaman adlarından farklı olduğu açıktır. Türk dilinde zaman adlarında *küntemek* sözcüğüne benzer yapıda başka bir tanık bulunmadığı için, sözcüğün yapısı hakkındaki görüşler farklılık arz etmektedir:

Eski Uygurcadaki *küntemek* sözcüğü, ilk defa Bang ve Gabain tarafından, TT I’deki *ak kışın az kişi ara edgülig yoluñ alp küniñeki işin tıdıglıg* (TT I 22, 159-161) cümlesindeki *küniñeki* “her gün” sözcüğü vesilesiyle değerlendirilmiştir. Bang ve Gabain, *küniñeki* sözcüğünün,¹⁷ yine Eski Uygurcada tanıklanan *küntemek* ile ilgili olduğunu, *küntemek* sözcüğünün ise *kün + tem + -ek < ok* şeklinde oluştuğunu iddia etmişlerdir (TT I, 160. not). Zieme de (1969: 43), Maniheist Uygurca metinlerdeki ünlüler bahsinde *ok / ök* edatının ünlülerinin eklenme sırasında değişebildiğine tanık olarak *küntemek* sözcüğünü ifade ederek, bir anlamda Bang ve Gabain’in izahına katılmıştır. *küntemek* sözcüğünde olduğu düşünülen ve *erdem, birtem, teñridem* gibi birkaç sözcükte de görülen +dAm eki (Erdal 1991: 68-70), Eski Uygurcada M III 17, 21’de Maniheist müminleri niteleyen *kündem* “sunlike (güneş gibi)” sözcüğünde de geçmektedir (Clauson 1972: 729; Erdal 1991: 68; Wilkens 2021: 441). Ne var ki M III’teki *kündem* “güneş gibi” sözcüğü ile *küntemek* zaman adı arasında bir ilgi kurmak güç görünmektedir. Kaldı ki Eski Türkçede *ok / ök* edatının ünlüsü, kendisinden önceki sözcüğe eklenme durumunda, ünsüzle biten bir sözcüğe ekleniyorsa korunmuş, ünlüyle

¹⁷ Wilkens (2021: 442), Eski Uygurcada başka bir tanığı olmayan TT I’deki *küniñeki* sözcüğünün, haklı olarak Eski Uygurcada yaygın olan *küniñe* “her gün” yerine yanlış yazılmış olduğunu ifade eder.

biten bir sözcüğe ekleniyorsa kaybolmuş ve sonuç olarak sözcüğün son ünlüsü ile temsil edilmiştir. Mesela Türk dilinin yaygın bağlaçlarından *birök* (< bir + ök) ve Tonyukuk yazıtındaki *ölürteçik* (< ölürteçi ök) sözcüklerinde edatın eklenme kaidesi açıkça görülmektedir. Bu sebeple Bang ve Gabain tarafından ileri sürülen ve Zieme tarafından kabul edilen tahlil kabul edilirse, sözcüğün Eski Uygurca metinlerde **küntemük* şeklinde olması beklenirdi.

Clauson (1972: 731a), “daily” olarak anlamlandırdığı sözcüğün, hangi anlama geldiğini belirtmeden **kunte*:- fiilinden geldiğini, tanıklanamayan ve anlamı bilinmeyen fiilin ise *kün* isminden geldiğini düşünmüştür. Bu anlamda Clauson, *kün* “gün” isminin Eski Türkçede yaygın olan +tA- ekiyle fiilleştiğini düşünmüştür. Eski Türkçede genellikle tek heceli isimlere eklenen +tA- eki, geçişli fiiller meydana getirmiştir (al+ta-, bag+da-, iste- vb.) (Erdal 1991: 455-458). Clauson’un ileri sürdüğü ilgili fiilin, -mAk ekiyle isimleştiği anlaşılmaktadır. Türk dilinde -mAk ekinin, özellikle Eski Uygurca metinlerde genellikle sıfatlar meydana getirmiş olması ve daha da önemlisi, zamanda süreklileşmeyi sağlayacak bir semantiğe sahip olmaması sebebiyle sözcüğün teşkilinde rol oynaması beklenemez.

Erdal (2004: 91, 158. dpt) ise, Bang ve Gabain’in izahlarını kabul etmez. Sözcüğün *kün + te (y)me + (ö)k* şeklinde olduğunu düşünür. Türk dilinde *kün* zaman adının diğer çevrelerdeki süreklileşmiş *kün-te* şekli ile (y)me ve (ö)k parçacıklarının semantik kodları düşünüldüğünde, Eski Uygurcadaki *küntemek* sözcüğünün Erdal tarafından ileri sürülen eklenmeler doğrultusunda oluştuğu ifade edilebilir. *kün-te* sözcüğü Eski Uygurcada sadece işaret edilen günü temsil ederken, İslami Türkçe metinlerde “her gün” anlamındadır. Mesela, Budist Uygurca *bo muntag tınlğlar bir künte üç kata kelip aşunmaklaşu tegip mini isururlar sokarlar* (BT 18, S 399-402) örneğinde, işaret edilen “gün” zaman dilimindeki bulunmayı ifade eden *kün-te*, ilk İslami Türkçe metinlerden DLT’deki *kut kuwıg birse içim kulıña / künde ışı yüksepen yokar agar* (DLT 161 /140), *öğren anıñ biligin künde añar baru / kotkılıkn tapıngıl koğgıl küwez naru* (DLT 337 / 273) örneklerinde “her gün” anlamındadır. *kün-te* sözcüğü, Türk dilinin diğer İslami çevrelere ait metinlerinde de “her gün” anlamındadır. Mesela Harezmi sahasının hacimli eserlerinden Kısasü’l-Enbiya’da, zaman adlarında süreklileşme, yeni ortaya çıkan formların dışında, Karahanlıcadaki *künde* sözcüğü ile de sağlanmıştır. Mesela *Müsi künde münadi kıldurur, mundag sıgır kimde bar irse kiltürsün ağır baha birip alur-mün* (KE 128v 1) örneğinde de *künde* sözcüğü “her gün” anlamındadır. Kıpçak sahasına ait metinlerde de *künde* “her gün” anlamındadır: *za ’if kündüz oruç tutar kiçe iftar iter dağı kavisi künde üç nevbet yimek yir* (GT 167, 6-7). Eski Oğuzca metinlerde de *günde* sözcüğü, “her gün” anlamı ile kullanılmaya devam etmiştir: *kulun günde bir gez ki destur ola / katına varam özr ü destur ile* (TS III, 1866).¹⁸ O hâlde Eski Türkçenin

¹⁸ Türk dilinin Köktürk, Uygur ve Karahanlı sahaslarında yazılmış metinlerindeki zaman adlarının süreklileşme stratejisi, Harezmi sahasında yazılmış metinlerden itibaren çeşitlenmeye başlamıştır. Harezmi Türkçesinde, daha önceki dönemlerde görülmeyen yeni formlar ortaya çıkmıştır. Bu çevrede ortaya çıkan sürekli zaman adlarından biri, *kündin künge* şeklindedir: *niçe az vakıdın soñ ’Aziz-i Mısr vefat boldı Zeliha tul kaldı, on sekiz yıl ümidinde olturdı. Musr uluğları Zelihanı tilediler irse unamadı kündin künge Yusuf mahabbeti köñlinde arttı* (KE 108r 18-20). Benzer şekilde Kıpçak sahasına ait metinlerde de *künden künge / künden küne* şeklindeki süreklileştirme örnekleri görülmektedir: *künden künge sa’ adeti arttı* (GT 53, 9-10), *künden küne mahabbet nazarı anıñ üze ziyadet boldı* (GT 22, 10-

Köktürkçe ve Eski Uygurca metinlerinde tanımlanmasa da, ilk örneklerine Karahanlı sahasında rastlanan ve sonraki çevrelerde kullanılmaya devam eden *kün*te (< kün + te) sözcüğü, “her gün” anlamına gelen sürekli zaman formlarından biridir. Eski Uygurcada ise, *kün*te sözcüğü tek başına kullanılmasa da, ilgili çevre tarafından bilindiğini *kün*temek şeklinden anlıyoruz. Eski Uygurcada *kün*temek, zaten “her gün” anlamına gelen *kün*te (< kün + te) sürekli zaman adının *ma* ve *Ok* edatlarıyla pekiştirilmiş şekli olmalıdır.¹⁹ Türk dilinde klitik ve enklitiklerin hem tek başlarına hem de benzer denkleleriyle birlikte, önceki sözcüklerin anlamlarında pekiştirme görevi üstlendikleri (Ercilasun 2008: 35-56) de göz önünde bulundurulursa, *kün*temek “her gün” zaman adının da enklitiklerle pekiştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Eski Uygurcada zaman adlarının süreklileştiği, yaygınlaştığı yukarıdaki farklı yapılar, Türk dilinde zaman adlarının bağlı olduğu yazı dili çevresine göre değiştiğini göstermektedir. Eski Uygurca, zaman adlarının süreklileştirilmesi bakımından tarihsel Türk dilinin diğer çevrelerine göre daha farklı davranmıştır. Sadece birkaç örnek ile tanımlanan *kün*ke “her gün” zaman adı, Türk runik harfli yazıtlar ve erken tarihli Eski Uygurca metinler ile Eski Uygurca kolofonlarda yer alan somut zamanı ifade eden +kA ile ortaklık göstermektedir. Bununla birlikte yaygın değildir.

Eski Uygurcada zaman adlarında süreklileşme, daha çok *kün*, *ay* ve *yıl* zaman adları için *kün* *kün*ne, *ay* *ay*na ve *yıl* *yıl*na ya da sadece *kün*ne, *ay*na ve *yıl*na formları ile karşılanmıştır. Eski Uygurcada *kün* sözcüğünün tekrar edilmeden sadece *kün*ne şeklinde kullanıldığı örneklerin daha fazla oluşu ise, daha sonra sözcüğü tekrar etmekten imtina edildiğini, *kün* sözcüğüne eklenen iyelik eki ve yönelme hâl ekinin kalıplaştığını ve zamanda süreklileşmeye dair özel bir form kazandığını göstermektedir. Öte yandan tekrarın ilk unsuru olmaksızın *kün*ne yapısının ilk İslami Türkçe metinlerden KB’de de yaygın olması, bu eserde diğer İslami metinlerdeki *künde* şeklinin görülmemesi, zaman adlarının iyelik eki ve yönelme hâl ekleriyle birleşerek meydana getirdiği

11). Eski Oğuzca metinlerde ise, *günde gün*, *gün günden*, *gün gün*, *gün günün* ve *gün güne* şeklindeki tekrarlar, “her gün” anlamı ile tanımlanmaktadır (TS III, 1866). Türk dilinin İslami çevrede yazılmış metinlerinde yaygın olan “her + zaman adı” şeklindeki sürekli zaman formlarının ilk örnekleri de Harezmi sahasında yazılmış metinlerde görülmektedir: *her künde bir arka otunu bazarda satıp tört diremge, ikisini sadaka kılıp ikisige aş alıp anasige barur irdi* (KE 128r 18-19). Farsça *her* sözcüğü ile yapılan zaman adlarında süreklileşmenin Harezmi sahasındaki ilk örneklerinde *kün* zaman adının Eski Türkçede olduğu gibi bulunma hâl ekinin unutmaması ilginçtir. Aynı yapı, İslami Türk dilinin diğer çevrelerinde *her kün / gün* şeklinde eksiz kullanılmıştır: *her kün kilip takaza kılıp kattı sözlep köñüllerin agritur idi* (GT 169, 12-13).

¹⁹ *yme* ve *ma* edatları ve bağlaçları, hem kendilerinden önceki sözcüklere eklenerek hem de tek başlarına başka sözcüklerle bütünlük oluşturarak Eski Türkçede yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Eski Türkçede genellikle zamirlerle birlikte kullanılan *ma* (biz me uzun yaşap, kay uma orunta, kim kim me, ança ma vb.), aynı zamanda zaman adları da dâhil diğer isimlerden sonra da kullanılmıştır: *amı ma, küçep me tariyur men, yirni me karı kişini unıtıuş bolgay sen* vb. (Erdal 2004: 346-348). Eski Uygurca dinî metinlerde *yme* yaygın olmakla birlikte, *ma*, daha çok din dışı metinlerde geçmektedir. Bu çerçevede *kün*temek sözcüğü de, çekimli *kün*te sözcüğüne eklenen *ma* ve *ök* edatlarından meydana gelmiştir.

süreklileşmenin Eski Türk dili alanında bilindiğine işaret etmektedir. Metinlerdeki tanıklar, *küniçe* sürekli zaman adının daha yaygın olduğunu, *ayınça* ve *yılıça* sürekli zaman adlarının ise daha az kullanıldığını göstermekte; böylece Türklerde zaman adında süreklileşmenin *kün* “gün” zaman birimi esas alınarak gerçekleştiğini göstermektedir. Keza Eski Uygurca hariç, İslami çevreye ait metinlerde de zaman adlarında süreklileşmenin farklı bir yapı ile de olsa *kün*te “günlerce” şeklinde *kün* sözcüğü ile gerçekleşmiş olması, bu düşüncüyü teyit etmektedir.

Eski Uygurca metinlerde zamanda süreklileşmeyi karşılayan yapılardan biri de, sadece bu çevreye ait metinlerde tanıklanan *küntemek* “her gün” sözcüğüdür. Diğer yapılar ile karşılanan süreklileşmede olduğu gibi bu yapıda da sadece *kün* “gün” zaman biriminin kullanılmış olması, süreklileştirme düşüncesindeki ölçütün gün olduğunu göstermektedir. Eski Uygurcada *küntemek* “her gün” sözcüğü, *kün* + *te* + *me* + (ök) şeklinde oluşmuş olmalıdır. Türk dilinin İslami çevreye ait metinlerindeki yaygın *kün*te “her gün” sözcüğünün varlığı, aynı sözcüğün Eski Uygurca metinlerde tanıklanmasa bile *ma* ve *ök* edatlarıyla pekiştirilerek ve birleşerek *küntemek* şeklindeki varlığına işaretir.

Kısaltmalar ve Kaynakça

- ARAT, Reşit Rahmeti (1987a). “Türklerde Tarih Zaptı”. *Reşid Rahmeti Arat Makaleler Cilt I* (Haz. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 156-164.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1987b). “Türklerde Zaman ve Vakit Tesbiti”. *Reşid Rahmeti Arat Makaleler Cilt I* (Haz. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 165-179.
- AY → KAYA, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: TDK Yayınları 607.
- AYDIN, Erhan (2017). *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- AZILI, Kenan (2020). *Ana-Oğuzca Durum Morfemleri –İç Rekonstrüksiyon Bağlamında Bir İnceleme-*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- BAZIN, Louis (2011). *Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri* (Çev. Vedat Köken). Ankara: TDK Yayınları.
- BT 1 → HAZAI, Georg; ZIEME, Peter (1970). *Fragmente der uigurischen Version des 'Jin'gangjing mit den Gāthās des Meister Fu'. Nebst einem Anhang von T. Inokuchi*. Berlin, (Berliner Turfan-Texte I).
- BT 2 → RÖHRBORN, Klaus (1971). *Eine uigurische Totenmesse. Text, Übersetzung, Kommentar*. Berlin, (Berliner Turfan-Texte II).
- BT 3 → TEZCAN, Semih (1974). *Das uigurische Insadi-Sutra*. Berlin, (Berliner Turfan-Texte III).
- BT 7 → KARA, Georg; ZIEME, Peter (1976). *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung*. Berlin: Akademie Verlag (Berliner Turfan-Texte VII).
- BT 8 → KARA, Georg; ZIEME, Peter (1977). *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas “Tiefer Weg” von Sa-skya Pañita und der Manjuśīnāmasaṃgīti*. Berlin: Akademie Verlag (Berliner Turfan-Texte VIII).
- BT 13 → ZIEME, Peter (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*. Berlin, (Berliner Turfan-Texte XIII).
- BT 18 → ZIEME, Peter (1996). *Altun Yaruq Sudur, Vorworte und das erste Buch. Edition und Übersetzung der alttürkischen Version des Goldglanzsūtra (Suvarnaprabhāsottamasūtra)*. Turnhout, (Berliner Turfan-Texte 18).
- BT 23 → ZIEME, Peter (2005). *Magische Texte des uigurischen Buddhismus*. Turnhout.
- BT 25 → WILKENS, Jens (2007). *Das Buch von der Sündentilgung*. Berlin: Akademie Verlag (Berliner Turfantexte 25).
- BT 26 → KASAI, Yukiyo (2008). *Die Uigurischen Buddhistischen Kolophone*. Turnhout: Brepols (Berliner Turfantexte 26).

- CLAUSON, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- DLT → ERCİLASUN, Ahmet Bican; AKKOYUNLU, Ziyat (2014). *Dîvânü Lugâti't-Türk, Giriş – Metin – Çeviri – Notlar – Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERASLAN, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2008). “La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi”. *Dil Araştırmaları*, 2: 35-56.
- ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- ERDAL, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill Handbook of Oriental Studies.
- GT → KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1989). *Gülistan Tercümesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- HamTouHou → HAMILTON, James (1986). *Manuscripts ouigours du IXe-Xe siècle de Touen-houang*. T. 1-2, Paris.
- HASPELMATH, Martin (2008). “Terminology of Case”. *The Oxford Handbook of Case* (Edt. Andrej Malchukov and Andrew Spencer). New York: Oxford University Press, 513-517.
- Hochzeit → ZIEME, Peter (1981). “Ein Hochzeitssegen uigurischer Christen”. *Scholia, Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde, Annemarie von Gabain zum 80. Geburtstag* (Edt. K. Röhrborn, H. W. Brands). Wiesbaden: 221-232.
- HT 3 → RÖHRBORN, Klaus; ÖLMEZ, Mehmet (2001). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie III*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- HT 7 → RÖHRBORN, Klaus (1991). *Xuanzang's Leben und Werk, Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- HT 10 → TEZCAN, Semih (1975). *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi, X. Bölüm*. Ankara.
- Huast → ÖZBAY, Betül (2019). *Huastuanıft, Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: TDK Yayınları.
- İrkB → TEKİN, Talat (1993). *İrk Bitig The Book of Omens*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- KB → ARAT, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: TDK Yayınları.
- KE → ATA, Aysu (1997). *Kısasü'l-Enbiya*. Ankara: TDK Yayınları.
- KP → HAMILTON, James (1998). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü (Çev. Vedat Köken)*. Ankara: TDK Yayınları.
- M I → LE COQ, Albert von (1912). *Türkische Manichaica aus Chotscho I*. Berlin.
- M III → LE COQ, Albert von (1922). *Türkische Manichaica aus Chotscho III*. Berlin.
- Maitr → TEKİN, Şinasi (1980). *Maitrisimit Nom Bitig. Die Uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāsika-Schule. 1. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen, 2. Teil: Analytischer und lücklaufiger Index*. Berliner Turfantexte IX, Berlin.
- NAESS, Ashild (2008). “Varieties of Dative”, *The Oxford Handbook of Case* (Edt. Andrej Malchukov and Andrew Spencer). New York: Oxford University Press: 572-580.
- Pothi → CLARK, Larry (1982). “The Manichean Turkic Pothi-Book”. *AoF*, 9: 145-218.
- RÖHRBORN, Klaus (2017). *Uigurisches Wörterbuch (UW II), Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, -Neubearbeitung-, II. Nomina – Prenomina – Partikeln, Band 2: aš – äžük*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- SadDharm → TEKİN, Şinasi (1980). *Buddhistische Uigurica der Yüan Zeit*. 1. HSN Tözin Okıdtaçı Nom, 2. Die Geschichte von Sdaparudita und Dharmodgata Bodhisattva, Budapest.
- ŞİRİN, Hatice (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Totenbuch → ZIEME, Peter; KARA, György (1978). *Ein uigurisches Totenbuch, Naropas Lehre in uigurischer Übersetzung*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- TS III → Tarama Sözlüğü (2019). Ankara: TDK Yayınları.
- TT I → BANG, Willi; GABAIN, Annemarie von (1929). *Türkische Turfan Texte I*. Berlin: ABAW.
- TT II → BANG, Willi; GABAIN, Annemarie von (1929). *Türkische Turfan Texte II*. Berlin: ABAW.
- TT III → BANG, Willi; GABAIN, Annemarie von (1930). *Türkische Turfan Texte III*. Berlin: ABAW.
- TT V → BANG, Willi; GABAIN, Annemarie von (1931). *Türkische Turfan Texte V*. Berlin: ABAW.
- TT VI → BANG, Willi; GABAIN, Annemarie von; ARAT, Reşit Rahmeti (1934). *Türkische Turfan Texte VI*. Berlin: ABAW.

- Üçlütig → BARUTÇU-ÖZÖNDER, F. Sema (1998). *Abidarim Kunlıg Koşavarti Şastirtakı Çinkirtü Yörüglerning Kingürüsinden Üç İtiğsizler, Giriş, Metin, Tercüme, Notlar, İndeks XXX Levha*. Ankara: TDK Yayınları.
- WILKENS, Jens (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen / Eski Uygurcanın El Sözlüğü*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- ZIEME, Peter (1992). *Religion und Gesellschaft im Uigurischen Königreich von Qočo, Kolophone und Stifter des alttürkischen buddhistischen Schrifttums aus Zentralasien*. Germany: Verlag für Sozialwissenschaften.